COORDONARE, SUBORDONARE ŞI LOGICĂ

DE

ŞT. IACOB

Diferitelor particularităţi ale gîndirii le corespund, în limbă, diferite particularităţi ale stilului. Între ele se află şi profunzimea gîndirii, care necesită un mod specific de exprimare, căci ştiut e că între limbă şi gîndire este un raport de unitate dialectică.

Mă îndeamnă a discuta această chestiune, a profunzimii stilului o măruntă dispută din revistele noastre. În articolul *Conştiinţă înaripată* din *Contemporanul*, nr. 27/1958, Toma G. Maiorescu afirmă, în treacăt, vorbind de transformarea culturală a muncitorului: „Raportîndu-se, de pildă, la limbajul clasei exploatate din trecut, filologii vor găsi elemente convingătoare, argumente ale schimbărilor de structură, nu numai în bogăţia noilor noţiuni apărute în lexic (politice, tehnice, ştiinţifice, literare etc.), ci chiar şi în topica frazei, în sintaxă, unde prezenţa masivă a propoziţiunilor complementare poate duce la interesante concluzii despre tendinţele spre profunzime". Această afirmaţie, mai ales în partea ei ultimă, este persiflată într-o notă din ultima pagină a revistei *Luceafărul*, nr. 2 (*Noi teze filologice*), semnată de A. Cerbu, care exclamă cu candoare: „Cu alte cuvinte, fără propoziţiuni complementare nici vorbă despre profunzime!".

Fiindcă s-a ridicat această problemă găsesc că nu e de prisos un comentariu special, care să treacă dincolo de pura impresie intuitivă. Nu ştiu prin ce mijloace socoteşte A. Cerbu că s-ar putea realiza o profunzime a expresiei; n-o spune. De asemenea nu ştiu ce înţelege T. G. Maiorescu prin propoziţii complementare; bănuiesc că, în general, propoziţii subordonate. În orice caz, în această chestiune, socotesc că alcătuirea frazei

BDD-A10426 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:48:47 UTC)

nu numai cu coordonate, ci și cu subordonate este un semn de profunzime, este mijlocul necesar și specific de exprimare a unei gîndiri profunde. Fr. Engels, discutînd în *Dialectica naturii* despre logica dialectică și despre cea formală, scria : „Logica dialectică, în opoziție cu logica veche pur formală, nu se mulțumește să înșire și să pună una lîngă alta, fără nici o legătură, formele de mișcare ale gîndirii, adică diferitele forme de judecată și de raționament. Ea, dimpotrivă, deduce aceste forme una din alta, stabilește între ele un raport de subordonare și nu de coordonare, ea dezvoltă formele superioare din cele inferioare" (citat în *Contemporanul*, nr. 7/1955).

De gîndirea dialectică este nevoie pentru a trece dincolo de fenomen și a intra în esența lui. A relata pur și simplu fenomenul, chiar dacă o faci în forma celui mai desăvîrșit raționament, nu înseamnă de loc a exprima esența. Iată, spre pildă, un raționament : „În peștera Ciclovina au fost găsite numeroase schelete de Nyctalus noctula — liliac arborical de aproape 2900 de ani. Din cercetări rezultă că nicăieri, în zilele noastre, Nyctalus noctula nu se adăpostește în peșteri. Rezultă deci că în ultimii 2900 de ani, această specie a suferit importante modificări de ordin ecologic" (din *Romînia liberă*, 1955). Cu toate că un îndelungat proces de transformare biologică este cunoscut, aici, pe calea unui ireproșabil silogism deductiv, cunoașterea rămîne la nivelul fenomenului, deoarece ea se limitează la înregistrarea fenomenului, fără a-l explica, fără a face legătura cu împrejurările speciale care au determinat transformarea lui.

Logica formală poate opera și numai cu propoziții coordonate. Dacă voim însă să reflectăm în vorbire realitatea cu raporturile ei de interdependență, e nevoie ca în afară de formele logicii tradiționale, să mînuim și categoriile dialectice, cu ajutorul cărora se poate ajunge la esența fenomenelor. Realizarea acestui lucru nu impune desființarea logicii formale, ci ceea ce se întîmplă este îmbogățirea conținutului prin introducerea în raționamente a frazelor care să exprime deodată cu imaginea fenomenului și raporturile lui cauzale. „Acest rol al propoziției" — afirmă Ș. Papadopol în studiul *Raporturile dintre logică și gramatică*, publicat în culegerea *Limbă și literatură* — „de a îmbogăți conținutul judecății logice făcînd ca gîndirea să se plieze mai comprehensiv pe realitatea dinamică și mobilă, apare în toată amploarea lui atunci cînd gîndirea depășește schemele logicii formale și, mînuind categoriile logice dialectice, pătrunde în miezul și în adîncimea lucrurilor și a fenomenelor spre a le prinde esența".

În consecință, frazele în care să se îmbine raporturile de coordonare cu cele de subordonare, sînt absolut necesare în stilul menit a fi expresia unei gîndiri dezvoltate. Așa se explică de ce copiii sau adulții cu o viață intelectuală redusă se exprimă mai mult prin propoziții izolate sau cel

BDD-A10426 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:48:47 UTC)

mult coordonate, pe cînd propozițiile subordonate sînt folosite, corect, în frază de persoane cu nivel cultural mai ridicat.

Să ascultăm și mărturia unui psiholog. În capitolul despre limbaj, scris de Leontiev în *Psihologia* de sub redacția lui Kornilov, se spune referitor la dezvoltarea limbajului : „Copilul trece de la propoziții simple, care în majoritatea cazurilor nu sînt încă legate între ele prin raporturi de dependență, la cele dezvoltate, dependente. În frază se diferențiază propozițiile principale, subordonate și incidentale. Își primesc forma legăturile cauzale, finale, consecutive, explicative, condiționale și altele".

Nu știu de ce se manifestă în unele cercuri tendința de a minimaliza rolul sintaxei în limbă. Unii cred că epitetul și metafora sînt alfa și omega în problema expresivității. Dar nu mi se pare de loc ciudat și nejustificat a considera nivelul intelectual al cuiva în primul rînd după structura frazelor exprimate de el. Dacă în vorbirea unei persoane observăm o frază corectă și mai ales dacă sînt exprimate corect raporturile de subordonare, socotesc că putem trage, cu îndreptățire, concluzii referitoare la dezvoltarea ei intelectuală.

Desigur nu toate subordonatele au același rol în exprimarea gîndirii logice cauzale. Unele îndeplinesc această funcție într-un grad mai mare, altele într-un grad mai mic.

În propozițiile subiective și în cele atributive, sensul cauzal este accidental. De exemplu, în proverbul „Cine fuge după doi iepuri nu prinde nici unul", propoziția subiectivă *cine fuge după doi iepuri* servește atît ca subiect al regentei cît și spre a arăta cauza actului din regentă (de aceea nu prinde nici unul, fiindcă fuge după doi). Sau în proverbul „Găina care cîntă seara, dimineața n-are ou", se poate recunoaște o legătură de interdependență între atributiva *care cîntă seara* și regentă. Ceva mai des apare relația cauzală în atributivele explicative. Într-o frază ca următoarea : „Memoria, care mi-a fost totdeauna tovarăș fidel, îmi aduce uneori din trecut sfărîmături ale începuturilor mele de odinioară" (M. Sadoveanu, *Păcatele tinereților*), atributiva *care mi-a fost totdeauna tovarăș fidel* are și sens cauzal, căci ea arată cauza care determină memoria să aducă sfărîmături ale începuturilor de odinioară. Socotesc că frazele în care subiectiva sau atributiva, pe lîngă funcția de bază de a indica și respectiv de a determina subiectul, au și funcție cauzală, sînt mai expresive, fiind purtătoarele unui conținut mai bogat și mai adînc.

Propozițiile circumstanțiale adverbiale (*unde, cînd, cum, cît*), pe lîngă funcția lor permanentă de a indica spațiul, timpul, modul și măsura actului din regentă, implică adesea o idee cauzală. De pildă, în proverbul „Unde nu-i cap, vai de picioare", circumstanțiala *unde nu-i cap* arată și cauza pentru care suferă picioarele, știut fiind că o minte clarvăzătoare scutește corpul de eforturi inutile.

BDD-A10426 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:48:47 UTC)

În propoziția temporală, ideea de cauză se sintetizează uneori cu cea de timp pînă acolo că nu poți stabili ușor care predomină. De exemplu, în fraza „Pe măsură ce se apropiau de casa lui Scăpău, oamenii se stîn-seră unii într-alții și murmurul greu deveni mai scăzut" (P. Dumitriu, *Nopțile din iunie*) avem atît sensul temporal cît și cel cauzal, căci apropierea de casa lui Scăpău exprimată prin circumstanțiala *pe măsură ce se apropiau de casa lui Scăpău* constituie atît momentul cît și cauza faptului că oamenii se stînseră unii într-alții și că murmurul scădea.

Și în propoziția modală ideea de mod se poate asocia cu cea de cauză. În proverbul „Cum îți vei așterne, așa vei dormi", se poate descoperi în felul cum îți așterni și o cauză a somnului mai bun sau mai rău.

Uneori sensul modal aproape dispare. În fraza „Cum băiatul e sărac și ar vrea să învețe mai departe, ar fi bine să-i facă vreun chip să-l ia pe lîngă dînsul și să-l dea acolo la gimnaziu" (Al. Vlahuță, *Din durerile lumii*), propozițiile *cum băiatul e sărac* și *ar vrea să învețe mai departe* enunță mai întîi cauzele actului din regentă.

Și în circumstanțiala modală de cantitate (măsură) putem întîlni această situație. În proverbul „Cît ți-e pătura, atîta te întinde", dimensiunea păturii e un fapt care nu numai arată dar și determină actul din regentă, întinsul fiind în funcție de mărimea păturii. În fraza „Opera de artă va avea cu atît mai mare înrîurire moralizatoare, cu cît artistul însuși va sta la mai mare înălțime morală" (I. Gherea, *Personalitatea și morala în artă*), circumstanțiala *cu cît artistul însuși va sta la mai mare înălțime morală* pune valoarea morală a artei în funcție de valoarea morală a creatorului, aceasta din urmă fiind factorul determinant.

Dacă peste tot în aceste feluri de circumstanțială de care a fost vorba mai sus se pot întîlni raporturi cauzale, aceasta nu face decît să mărească expresivitatea frazei. Și nu este o simplă întîmplare că astfel de fraze găsim așa de frecvent în proverbe și în general în texte care exprimă reflecții generalizatoare și meditații largi asupra vieții.

Circumstanțialele care reflectă totdeauna legături cauzale sînt, însă, cele din grupa ultimă, din grupa cauzalității, a căror prezență în vorbire e un semn în plus de gîndire evoluată, de nivel intelectual ridicat. Ele sînt: cauzala, finala, condițională, concesiva, consecutiva, comparativa, pe care le vom numi ocazional conjuncționale, spre a le deosebi de cele adverbiale, după modul exterior de introducere în frază, prin adverbe relative sau prin conjuncții.

Propoziția de cauză propriu-zisă arată, prin definiție, o cauză a actului exprimat în regentă, cum se întîmplă în fraze ca următoarea: „Îi zice lumea moș de cînd era mic, pentru că vorbea în tîlcuri" (Al. Vlahuță, *Romînia pitorească*) în care faptul că *vorbea în tîlcuri* a atras după sine porecla de moș.

BDD-A10426 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:48:47 UTC)

Teza mea este că circumstanțialele care au mai rămas din grupa amintită mai sus, sînt forme variate ale raportului de cauzalitate.

Condiția este o cauză ipotetică sau posibilă care ar determina faptul din regentă dacă ea s-ar ivi pe planul realității. Spre exemplu în fraza „Multe sînt de făcut și puține de vorbit dacă are cine te înțelege" (I. Creangă, *Amintiri*) se pleacă de la ideea că a avea cu cine te înțelege poate deveni o cauză a muncii spornice fără vorbă multă, spre deosebire de situația contrară, neînțelegerea, care ar duce la vorbă multă și lucru puțin.

Concesia este altă formă a cauzalității, anume negarea sau suprimarea unei cauze în condiții excepționale. În cuvintele lui Vlahuță din oda *Lui Eminescu* :

„Tot mai citesc măiastra-ți carte,
Deși ți-o știu pe dinafară",

se admite în mod subînțeles că faptul de a cunoaște bine o carte ar avea în mod obișnuit ca efect renunțarea la citit. În cazul de față, propoziția concesivă *deși ți-o știu pe dinafară* enunță o cauză care nu-și face efectul. O cauză a actului din regentă, citirea repetată, există totuși și ea rezultă din context, unde poetul mărturisește despre versurile lui Eminescu :

„mă duc tot mai afund cu mintea
în lumile de frumuseți".

Așa că nu este vorba de o acțiune fără cauză, ci de înlăturarea unei cauze frecvente, comune, de către una rară, excepțională, care schimbă totodată și efectul. E ușor de văzut că raportul concesiv necesită o mai amplă viziune asupra lumii și o mai mare subtilitate a gîndirii. Să considerăm și următorul exemplu : „Nenorocitul tînăr, deși se vedea tot într-un timp și furat și batjocorit, căta să primească haina ca să nu-și strice opiniunea de galanton ce aveau fetele despre dînsul" (N. Filimon, *Ciocoii vechi și noi*). Scriitorul, după ce zugrăvește manevrele înșelătoare folosite de negustorii hrăpăreți pentru a stoarce bani de la tinerii galantoni, arată că la un moment dat tînărul își dădea seama că este jefuit. În mod normal el ar fi trebuit să se retragă, să refuze tîrgul necinstit. Intervenea însă o situație care îl împiedica de la aceasta : negustorul folosea pe propriile-i fiice în acțiunea de a-l obliga pe tînăr să fie galanton. Acest complex de împrejurări este redat cu ajutorul frazei de mai sus, în care se află și o concesivă și o finală, astfel că rezultă suprimarea unei cauze obișnuite și ivirea unei cauze speciale.

Scopul, exprimat prin propoziția finală, este și el o cauză în măsura în care determină o acțiune omenească, dar spre deosebire de cauza propriu-zisă, care are caracter obiectiv, scopul este de natură subiectivă. Fraza luată ca exemplu mai sus pentru propoziția concesivă poate servi totodată ca exemplu și aici. Tînărul galanton era constrîns să cumpere

BDD-A10426 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:48:47 UTC)

haina oferită cu un preț fabulos *ca să nu-și strice opiniunea de galanton ce aveau fetele despre dînsul*, căci, după cum am amintit, negustorul amesteca pe fiicele sale în această afacere, făcîndu-le să asiste cu amabilitate impusă la tîrguială.

Pînă acum am tratat despre circumstanțiale care se referă la cauză. Dar în categoria dialectică a cauzalității sînt două elemente : cauză și efect și ca atare e nevoie de circumstanțiale care să enunțe și efectul. Propoziția finală exprimă un efect ipotetic, care, însă, are și rol determinativ, devenind cauză psihologică, cum am arătat mai sus. Subordonate care să exprime efecte mai sînt consecutivele și o categorie de comparative de contrast, pe care în lipsă de o încadrare precisă, îmi iau permisiunea de a le numi antonimice.

Între consecutive socotesc întîi pe cele care aparțin categoriei modalității și care au specificul de a arăta gradul de intensitate al actului din regentă. Exemplu „Ne blestema de-i curgea foc din gură" (Creangă, *Amintiri*) sau : „Acest sunet era așa de tare, de aspru, de sfîșietor, încît îl răzbea ca un junghi prin creieri" (I. Slavici, *Moara cu noroc*). În aceste fraze, consecutivele *de-i curgea foc din gură* și *încît îl răzbea ca un junghi prin creieri* denotă gradul de intensitate al actelor din regentă, adică al blestemelor și respectiv al sunetului sfîșietor.

Tot consecutive trebuie să consider unele propoziții pe care gramatica le așază între conclusive, dar care nu enunță concluzii ci efecte. E vorba de propoziții introduse de regulă cu *de aceea* și *așa că*. Spre exemplu „Artiștii geniali sînt cetățenii acestei lumi ce va fi, de aceea ei sînt așa de neînțeleși între noi (I. Gherea, *Artiștii-cetățeni*). Într-o astfel de frază avem o cauză și un efect. Faptul enunțat în consecutiva *de aceea ei sînt așa de neînțeleși între noi* este efectul unui alt fapt, anume că artiștii-cetățeni sînt cetățenii unei lumi vizionate în viitor. Consecutivele de felul acesteia nu au caracter de modale, ele sînt consecutive propriu-zise și se deosebesc în fond de conclusivele legate cu *deci* sau din locuțiuni echivalente, care enunță deducții, adică extragerea particularului din general, ca în :

„O luptă-i viața, deci te luptă
Cu dragoste de ea, cu dor" (G. Coșbuc, *Lupta vieții*).

Antonimice sînt acele circumstanțiale care exprimă înlăturarea unui efect normal și înlocuirea lui cu contrariul lui, datorită, firește, tot unei cauze deosebite rezultate de regulă din context. Ele se introduc mai desi prin *în loc să* și *decît* (*să*). În fraza : „Moțoc îi sărută mîna asemenea cîinelui, care, în loc să muște, linge mîna care-l bate" (C. Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu*) se admite în principiu că, în mod normal, cîinele mușcă mîna care-l lovește. De data aceasta însă efectul nu este cel așteptat, ci unul contrar, a cărui cauză se poate subînțelege din context.

BDD-A10426 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:48:47 UTC)

Să luăm fraza :

„Toate micile mizerii unui suflet chinuit
Mult mai mult îi vor atrage decît tot ce ai gîndit".

(M. Eminescu, *Scrisoarea I*).

Subordonata *decît tot ce ai gîndit* exprimă înlăturarea unei urmări firești. Activitatea creatoare a unui mare gînditor ar trebui să determine un interes viu pentru conținutul gîndirii lui. Însă din cauza micimii sufletești a oamenilor, expusă de Eminescu în poezia sa, mai atrăgătoare apar amănuntele biografice, mai ales dacă ele sînt de natură a defăima și a coborî pe omul genial.

După considerarea subordonatelor, fie ea chiar sumară, mă cred îndreptățit a ajunge la concluzia generalizatoare că expunerile în fraze care conțin și raporturi de subordonare, pun în mișcare întregul aparat al gîndirii și că gîndirea cauzală se concretizează mai ales în subordonatele din ultima grupă, pe care le-am indicat cu titlul de circumstanțiale conjuncționale.

În stilul unui scriitor care scrie cu profunzime nu se poate să nu găsim o astfel de sintaxă în care toate felurile de subordonate se împreună în mod echilibrat și proporțional cu coordonatele, dînd limbii puterea de a evoca atît materialul factologic al fenomenelor cu mișcarea lor, cît și ansamblul de relații de interdependență și determinare reciprocă dintre ele, acestea din urmă prin subordonare. În marile opere ale lui L. Tolstoi, de exemplu, pagină de pagină întîlnim un număr de subordonări aproape egal cu coordonările, iar dintre subordonări cam 1/4 sînt din categoria circumstanțialelor conjuncționale, ceea ce dă stilului lui Tolstoi adîncime, puterea de a prezenta desfășurarea realității în esența ei, mobilizînd în întregime toate categoriile logico-dialectice ale gîndirii. Dintre scriitorii noștri clasici, Creangă și Slavici folosesc pe scară largă subordonatele în povestirile lor. Ele nu lipsesc nici din operele poeților. La Eminescu, la Beniuc, se întîlnesc destul de des și ele nu prejudiciază de loc expresivitatea stilului, dimpotrivă, dau operei reflexivitate. O expunere numai în copulative sau chiar în toate felurile coordonării ar fi plată, lipsită de capacitatea de a comunica ideile scriitorului.

Prin mînuirea cu măiestrie a frazei, scriitorul poate contribui mult la cultivarea gîndirii. El trebuie — bineînțeles — să dozeze reflexivitatea stilului ținînd seama de vîrsta cititorilor. Reflecțiunile explicative, care dau profunzime, își fac efectul dacă sînt introduse în text în mod treptat, în proporții crescînde, pe măsură ce se maturizează, prin proprie experiență și prin studiu, gîndirea cititorului.

BDD-A10426 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:48:47 UTC)